

PEPE ARTOLA

**USTEZ LAGUNA
DETAN**

ta beste bertso asko

AUSPOA LIBURUTEGIA

PEPE ARTOLA

USTEZ LAGUNA

DETAN

ta beste bertso asko

AUSPOA LIBURUTEGIA

USTEZ LAGUNA DETAN
ta beste bertso asko

AUSPOA LIBURUTEGIA
-4-

Colección Auspoa - Plaza Santa María, 2 - Tolosa

Ordaindu bearak:

Urte betekoa: 180 peseta. Atzerrian: 275 peseta.

Ongilleak: 350 “ Ale bakarra: 25 “

PEPE ARTOLA

USTEZ LAGUNA DETAN
ta beste bertso asko

AUSPOA LIBURUTEGIA

DEPÓSITO LEGAL S. S. 456-1961

ARKIBIDEA

Orri-
aldia

PEPE ARTOLA ELIZETXEA	9
“Ustez laguna detan”	25
Zapatari bati	27
Kandido Soraluze’ri, bere karten kontestaziya. 32	
Jose Txapillo’ri	35
Txapilloren andria (Zeletinari)	38
Gabonetarako kantan	41
Amari	44
Errege besperako	45
Zugatik naiz ilko. Dama bati	48
Nere gertaera bat Donostiyan	52
Tomas Zapiain’i	56
Maita nazu	59
Inaziyo Pioya’re suertea	63
¿Txorizua jan?	67
Animaliyaren kantan	73
Deabrukeriyak	76
San Sebastian’en martxa	79
Neska zar bati	81

Orri-
Aldia

Rosario'ri	82
Nere betiko ametsa	83
Donostiko neskaxa gaztien aukera	88
Praisku ta Pello	93
Injaniero lagun euskaldunaren agurra eta karta.	95
Neska zar bati	98
Katua eta ollarra	101
Donostiar bat bere erriyan	104
Kilkirra eta gurdizariya	109
Zakurra, zozoa eta astua	112
Azeri arrua	115
Zakurra eta igelak	118
Leoya eta zakurrak	121
Juan Jose Santesteban'i	124
¡Jakingabea!	125
Erregeak	129
Karidadeko arrebak	130
Gabiraba eta belea	131
Bi zozo	134
¡Itzekua!	137
Erremeriyo bat	138
Lagunkidedi on bat.....	139

PEPE ARTOLA ELIZETXEA ⁽¹⁾

Pepe Artola Donostian jayo zan 1864'garrengo Ilbeltzaren 4'ean eguerdiko ordubatean, ta San Bizente'n batayatu zuten.

Bere gurasoak, Manuela Elizetxea ta Ramon Artola, ainbeste bertso eder jarritako gizona.

Ama, ezkondu artean, aberats batzuen etxean serbitzen egondua zan. Etxe artako etxeakoandrea, Josefa Hernaiz, Puerto Rico'n jayoa, aurraren ama-pontekoa izan zan. Andre oni Pepita esaten zioten ta jaio berriak ere etzun Pepe beste izenik izan il artean.

⁽¹⁾ Emengo berri geyen geyenak Peperen alabari (Modesta) ta bere errañari (Maria Antonia Cortajarena) zor dizkiegu.

Bost anai arreba ziran, Ramon, Pako, Pepe, Manuel (zortzi urtekin il zana), ta Rosario.

Soldaduzkatik libre geratu zan. Orduko lege batek zion karlisten gerratean liberalakin ibillitakoen semeak libre zeudela, ta orregatik.

1887'garrengo Urrillaren 29'an Joakina Urkola Iraola'kin ezkondu zan San Bizente'n. Andregaya Zizurkil'koa zan, Zubiaurretxo deritzayon baserrikoa, bide zarraren ondoan lenengo baserrietako bat.

Burdeos'a egin zuten beren eztayetako jira.

Bi alaba izan zituzten, Rosario ta Modesta (bizi dana). Au jayo ta ogei bat egunera ama il zan.

Andik bi urte t'erdira, 1893'garrengo Uztaren 29'an, Santa Martaren egunean, Zarautz'en berriro ezkondu zan, bertako batekin, Gertrudis Gartxotenea Larrañaga'kin.

Azpeiti'ra joan ziran festak ikustera. Terraza baten kafea artzen ari zirala, beren aurrean bi asarretu ta burrukan asi ziran. Altxa da Pepe ta badijoa ayek apartatzera.

Ta, ori ikustean, andreak pentsatu omen zun: “Bañan, zer senarra artu ote det nik?”.

Beste baten ere, Donostin, San Juan kalean, asarretutako bi apartatzeagatik, labana batekin atzamarkatxo bat egin zioten eskuan.

Seme alaba izan zituzten: Ramon ta Pepita (Plenzia'n moja bizi dana).

Pepe ta bere bi anayak (Pako ta Ramon) aitaren bizimoduari segitu zioten, *linternero* ta pintatzalle. Denda Puyuelo kalean (gaur Fermín Calbetón) zuten, gaurko *Restaurante Rodil'en* aurrean. Bakoitzak bere lana artu zun. Ramon *linternero* zebillen tellatuetan ta guzi. Pako *dekoradoak* ta orrela egiteko. Pepe, berriz, etxez etxe kristalak, ispilluk ta paretan papera jartzeko. Pintatu ta *barnizatu* ere bai. Langille batzuk ere izaten omen zituzten bere mende. Artista xamarrak izan bear zuten. Bein aita ta iru anayak Frantzik deitu zituzten Bayona edo Burdeos aldeko eliz bat pintatzeko.

Dendara jende asko etortzen zan kristal bat edo pintura piska bat edo beste edozer gauza eskatzera. Pepe bazegon, debalde ematea jakiña zan. Azkenean emaztea bera joaten zan dendara errespetua jartzera.

Alare, al bazun beintzat, andrearen ixilikan ematen zun.

Dirua ere eskatzen zioten. Bein bera baño goragoko gizona eskean etorri ta irureun edo lareun peseta aurreratu zizkion. Pepe pozik, goragokoak ere berarekin alako konfiantza zutela ta... Eman bazion eman zion, bañan diru arek etzun bueltarik izan.

Etxera ere bialtzen omen zitun paper batekin, ainbeste diru emateko. Gertatu oi zan, ori zekitenak gezurretan etorri ta eramatea. Andrea oso asarretu: “Ez, onera etortzen bada iñor, nik ez diot xentimorik emango.”

Andrea tente xamarra zan ta orri eskerrak. Bestela etxeko platerak ere emango omen zitun.

Emazteak askotan esaten zion: “Gizon au alako batean alkandorik gabe utziko dute.”

Ta senarrak: “Jaungoikoak beste aldetik lagunduko digu.”

Edo bestela: “Osasuna, lana ta pakea izango ditugu.”

Ta andreak: “Osasuna, lana ta pakea beste gauzik ez degu jaten.” Garai artan kanpoko jende asko sartu zan, Riojatarrak eta. Ordun esaten zun: “Bulebar-tik onuntz, Donosti; aruntz, Rioja.”

Babatzuri ta tipula sortak zintzilik zituztela, agertzen ziran. Orregatik erderazale xamarra zan bere alaba bati, orrela esaten zion: “Bañan nundik atera degu gure neska *tipulera* au? Gure alaba al da edo nungoa degu?”

Denborarekin, kanpotik orrela etorritako batzuk, dirua egin ta etxe bat artu. Ordun andreak: “Oyek tipula saltzen etorri ta orra orain. Ta zer egin degu guk? Beti lan da lan, da beti bildurrez.”

Ta senarrak: “Iñoiz ezer faltatu al zaiguba?”

Edo bestela: “Igualeko kontzientzi ederra daukagu”.

Donostiko Bandakoa zan. *Contrabajoa* jotzen zun.

Galdetzetz zioten: “¿Zer moduz, Pepe?” Ta berak erantzuna: “Beti *con-trabajo*”.

Bein baserritar bat etorri ta galdetu zion:
“Kontxo, Pepe. Ori izango da, ba, dagon
instrumentorik aundiena?”

Ta Pepek: “Ez, badago aundiagoa.”

-Zein?

-Santa Mariko organua.

Violoncilloa jotzen ere bazekin. Orrela
ibiltzen zan Kasinoan eta orrelako toki
askotan. Garai artan radiorik etzegon ta
maiz deitzen zuten, batez ere udaran.
Bazkalodoan ordubietatik laurak arte, ta
illuntzean zazpietatik bederatzia arte.
Baita ere, garai artan oitura zan bezela,
elizetan jai aundiren bat zanean.

Erregearengana ere joaten ziran, ta María
Cristina erregiñak atsegin izaten zun
Pepekin itzegitea ta aren ateraldiak
entzutea.

Gitarra, berriz, etxean eta lagun artean
jotzen zun. Berak asmatutako bertsoak
kantatu oi zitun, gitarrarekin lagunduaz,
Tolosan eta besteetan ere, teatro egitera
zijoaztenean.

Orfeón Donostiarra’koa zan.

1903'garrenean Zaragoza'ra joan ta saria irabazi zuten. Joan ziran gero barrakak eta zeuden tokira. Ango tamborrak eta txibilituk ikusita, gogoratu zitzayen Donostiko *tamborrada* egin bear zutela. Besterik ez izan da batek erratsa bat erosi zun ta Esnaola'ri (zuzendariari) eman zion, arekin agindu zezan. Ta orrela ibilli ziran Zaragoza'ko kaleetan barrena. Andik aurrera erratsa zuten banderatzat.

Etorri ziranean, Pepe zan eskoba ura, dana kolorezko zintakin apaindua, eskuan zekarrena. Orrela sartu zan Santa Katalinaren zubitik barrena, jendearen tartean. Garai artan erri guztia joaten zitzayen estaziora ongietorria egitera.

1907'garrengo Garagarrillan Paris'era joan ziranean, bere denda itxi ta paper bat jarri zun. Jendea papera ikusi ta irakurtzera joaten zan, Artolaren etxean eriotzaren bat gertatu ote zan. Bañan irakurrita denak parrez. Alaxe zion: *Cerrado por función.*

Paris'tik etorri ta egiten zun: "*Khi-khi-khi, khi-khi-khi,...*"

Galdetzen zioten: "Bañan zer abil orrela?"

Ta berak: “Ainbeste zaldi-aragi jan degu ta trotia sartu zait.”

Beste toki askotara ere joan zan kantatzera: Bilbao'ra, Toulouse'ra, Barcelona'ra...

Bere denboran etzegon Donostian berak parte artu gabeko euskerazko komeririk. Soroarekin asi zan ogei bat urtekin eta etzan geldiru eriotza arte iya. Asi zaneke paperik gaitzenak eta luzeenak berari ematen zizkioten. Naikoa zan bera agertzea jende dana parrez asteko. Berdin ariko zan bere burutik asmatzen. Ordun jendea pozik ta oroilaria (*apuntador*) ta lagunak larri, ariari nundik berriz elduko zioten asmatu eziñik. Zenbat aldiz agertu ote zan jendearen aurrean, Jaungoikoak bakarrik daki. Donostian ez ezik, probintziko erritara ere maiz joaten ziran teatro egitera.

Bakarizketak egiteko izugarria zan. Orrela: *Motxa erriyan, Xordo, Ixkiña Mutrikun*,... Gerrikoa zintzilik ta *eeepaka* agertzen zan ta jendea parrez.

Madrida joatea ere eskeñi zioten, ango teatroetan bizimodu ederra aterako zula, bañan... ¡bai zera arek bere Donostia utzi!

Guk dakigunez, iru komeri bere burutik asmatu zitun: *Bixente, Xabiroya ta Legorreko arrantzaleak*, ta bakarizketa asko ere bai.

Euskerazko kontuak ere argitaratu zitun. Laburrak bañan gatzaz beteta oso.

Bañan, euskerazko idazle edo iskribatzalle bezela, bere lanik onena bertsoetan dago. 1882'garrengo urtean, emezortzi urtekin, asi zan, liburu ontan ageri danez. Eunka ta eunka jarri zitun.

Beti bazun norbait eskean: “Pepe, au ta ura da ta bertso batzuk egingo al dituzu?” Beti bayetz esango zun ta bazkalondoa exeriko zan *pil pil pil* eskribitzera. Gabean ere bai. Besteak oyera ta bera lanera kinke baten argitan. Bein bañon geyagotan, ordu bik ta irurak arte.

Andrea erritan: “Argia gastatu ta burua nekatu besterik ez dezu egiten...”

Asmatutako bertsoak argitaratzen zitun batzuk kanta paperetan, ta geyenak orduko aldizkari edo revista ta periodikuetan: *Euskal-Erria, Euskaltzale, Ibaizabal; Baserritarra, Tttun-ttun, La Brecha, Pueblo Vasco*,... Novedades zeritzayonean erdera ta

euskera nastutako, “*Diálogos tomados al aire*” atera zitun.

Aita Otaño'ren *Suite Vasca*'ren bertsoak ere Pepe Artolarenak dira. Usandizaga'k ere bere “Mendi-mendiyan” ekarri zion euskeratu zezan. An aritu zan lanean, partiturak aurrean zitula. Bukatu zunean, Usandizaga'k urdai azpiko bat eta botilla batzuk erregalatu zizkion. Pepe pozik, zerua bera eman izan bazion bezela. Bere lanaz etzan oroitzen.

60 urteekin edo lenxeago, begi-lausoia (*cataratas*) izan zun eta lan egin eziñik gelditu zan. Marticorena'k operatu zun etxean bertan. Ederki atera zan. Pepe pozez zoraturik.

Iñork ez daki zer gertatu zan. Bein Marticorena etorri, bixita egin, begia ikusi, Pepe jeikita zegoala, ta joatean atea itxi orduko, asi zan Pepe: “Au erresumiña utzi nau, au erresumiña ta au erresumiña...”

Urrengo egunean medikua deitu. Begia libratu ta zer zan ura? Begi dana gaiztotuta. Marticorena'k galdetzen zion azkazala begian ibilli ote zun. Berak ezetz.

Suero eman bear zitzayola. Egunero amabi pesetako botillatxo bat ematen zioten. Orrela ogei bat egun. Botikakoak galdetu zun: “Bañan au zeñentzat da?”

Alabak: “Aitarentzat”.

-Aitarentzat? Bañan nola dago? Au gabe burua galduko zun.

Begia gero ta gaizkiago. Azkenean begia ustu zion etxean bertan, ta kristalezko bat jarri.

Ordun esaten bazioten: “Aizu, Pepe,...”, berak aguro: “Ez naiz ni, Pepe; orain Pe utzi naute”, begia siñalatuta.

Bañan beste begian ere lausoa zun. Gero ta gutxiago ikusten. Marticorenak esaten zun: “Pepe, operatu bearko degu...”, bañan len gertatutakoarekin bildurrez, beti gerorako utzi.

Denbora artan, Endaya'tik begietako mediku bat etortzen zan, Durruty. Norbaitek esan zien: “Zergatik ez dezute orrengana eramaten?” Joan ziran. Ikusi ta esan zun: “Operatzeko oso sasoi onean dago.” Ta Endayan operatu zun.

Ramon ta Modesta, Peperen seme alabak, egunero joaten ziran. Oso ondo zijoala ta oso

ondo zijoala, bañan alako batean burutik berakoa (*ataque cerebral*) izan zun.

Endaya'ko estazioan zai zeuden, seme alaba oyek noiz azalduko ote ziran. Egun artan, Rosario, Peperen arreba, gaxo zegoala ta alaba etzan aitarengana joan. Ala esan zion gero bere anayak: "Obe etorri etziñala. An zegon sei edo zortzi bat izai buruan zituala, odolez beterik..."

Ama erreuma-aizeakin zegoen, etxetik irten eziñik. Gertatu zanaren berri etzioten eman. Esaten zien: "Oi, orren egun gutxitako ez du ainbeste erropa biar ta zergatikan eramaten dezute?" Ta alabak: "Bai, bañan au ta ura da ta..." engañatzen.

Alaba joaten zitzayon geyena. Negua zan ta bein bufanda berde bizi xamar batekin joan zan. Alako batean aitag esan zion: "Atoz, atoz." Beti aren ondo ondoan zegoan, bañan geyago arrimatzeke. Arrimatu ta: "Zer daukazu emen? Gauza txuria edo kolorezkoa edo?" Alabaren poza ura aditzean! "Oi, bai, aita, berdia da."

Bista laburra gelditu zitzayon: ibiltzeko ta eskalletak jeisteko aña bai; irakurri, lupa batekin ta nekez.

Oraindik sei bat urte bizitu zan.

Goizean jeiki ta elizara. Donostiko parte zarretik ibillaldi bat egin bear. Mutillai patxentxik ⁽¹⁾ ematen aritzen zan. “Pazientzia beti izan dezazun” esaten zien.

Egunero San Bizentera. Ango Ecce Homo zarraren aurrean gelditu ta esaten zion: “Nere Exe Homo maitia - emaiguzu osasuna, lana ta pakia.”

San Bizente atarian dago lengo ponte zarra, bera eta bere denborakoak batayatatuko ponte, berria jartzean atarira atera zutena. Arenganatu ta ikutu bat egiten zion, esanaz: “Nere batayoko pontia...” ta bertsoetan erregu bat egin.

Santu guziai ere bertsoetan egiten zizkien bere erreguak: “San Francisco de Asís - bete gaitzazu graziz.” Eta orrela Santa Poloniari agiñetako miña kentzeko, Santa Inesi, Ama Arantzazukoari, Guadalupekoari,...

Oyek danak lengo oiturak zitun, bañan lanerako gauza etzala gelditu zanean, are geyago oraindik.

⁽¹⁾ Garai artako galleta txiki borobil batzuk.

Egun guzian errosayua zintzilik. “Au zearentzako, au bestientzako, au anima gaxuentzako,...” Egunean auskalo zenbat.

Amaika aldiz esaten zien etxeko emakumeai: “Ez al dezute lana bukatzen?”

-“Zertarako?”

-“Errosayo bat erreztatzeko”.

Askotan, emaztea lanean ari zala, bera atzetik.

-“Zer biezu?”

-“Errosayoa errezatuko al degu?”

-“Orain mariatu nazu, gizona. Ez diguzu lana egiten ere uzten.”

-“Ez asarretu, andre Gertrudis,...” Ta dantzan bere aurrean asi ta emaztea parrez. Etzegon arekin asarretzerik.

Ortzak ere erori zitzaizkan Peperi. Etzun berririk jarri nai izan. Geroztik gauza biguñak jan bear: arraultz utsezko tortilla, legatza,... Ogia artu ta mamia apartatzen aritzen zan, ura bakarrik jateko. Aldamenean bere alaba Modestak jaten zun. Au berriketan asten zanean, poliki poliki beretzat prestatutako mami puska bat platera ondoan jartzen zion. Alabak ustegabeen aboan sartu ta “Au nazka, au nazka, :.” asten zan.

Aitak: “Au alabatxua, zer dezu?”

Alabak: “Zigarruaren gustua bai ugari. Au nazka,...”

Aitak: “Oi, tira, tira, bañan olako zakarkerik aita zar gizajoari, jene!... Nik ogiya eman eta alabatxuak neri zakarkeriya.”

Ramon, bere semea, ezkondu zan ta erraña etxean sartzean esan zion: “Zu al zera gure erraña? Ba, zu izango zara etxe ontako erregiña.”

Auek seme bat izan zuten. Juan Mari jarri ziyoten izena. Aur ederra zan.

Ibiltzen ikasi zunean, beti aitonaren atzetik: “Pattel... pattel...” Arek ere patxentxik nai. Egunean amaika aldiz.

Aitonak esaten zion: “Mutil, oraingoan patrika ustu nazu...” edo “Mutil, mutil, kosetxa bukatu zait, itxoin, itxoin,...” Bañan piska bat jostatu ondoren, beti bazun aurrari emateko.

Besteetan berriz “Attona, attona, attona,...” ta galtzatik tiraka. Kantatzea nai zun. Aitona *lara-lara* asi, burura etortzen zitzaiona kantatzen, ta mutilla dantzan,

pozik. Aitona gelditzen bazan, illoba bereala berriz: “Attona, attona,...”

Ordun aitonak: “Mutil, *Banda Municipal*ak ere deskantsua izaten dik, eta guk ere piska bat bear diagu. ¡Au mutilla!”

Mutillak aitona bakarrik nai zuan, ta aitonak ere mutillarekin bere poz guztia.

Bañan berealaxe ill ziran biak. Orra nola: Aitona, jaten zuana atzera botatzen asi zan. Medikarengana joan ta zintzurrean miñ bizia zeukala. Bañan etzan il gaitzari egokitzen zayon bezela.

Bisitaz etortzen zitzaizkan ta denak parrez eukitzen zitun. Bañan triste jartzen asi zan, gero ta tristeago.

Bein sukaldean exerita zegoala, alabak esan zion: “Aita, ojera joan bear du. Zer egiten du emen?”

Aitak: “Bai, alaxe nua ba.

Ojera sartu zanean, etxekoak pentsatu zuten apaiza ekartzea. Eguerdia zan. Esan zioten: “Aita, alakoak esan digu, ez dula orain ikusten, eta bisitaz etorriko zayola arratsaldean.”

-“Bai, bai, etorri dedilla, etorri dedilla.”

Etzioten aitatu zein zan etortzekoa.

Beti jesuita batekin aitortzen zan, Aita Aizpuru'kin. Etorri ta aitortu zan. Apaiza joan zanean, esan zien etxekoai: "Bizkorrak zerate, bañan ez nazute pasatzen. Orren gaizki al nago?"

Arratsaldean bertan San Inaziotik elizakoak ekarri. Emaztea bere ondotik apartatu gabe, gizonari ondo iltzen laguntzen. Urrengo goizean poliki poliki il zan, bate miñik gabe.

Ori zan Usandizaga kalean, 27'garrenean, seigarren bizitzan. Ara bizitzera joanak ziran, amak ango terrazan aize piska bat artu zezan. Ama ere etxe artan il zan 1935'garrengo urtean.

Amak etzun nai izan aitaren illetara iñork lore koroirik ekartzea.

Egun asko baño len, Donostiko Orfeoya Sevilla'ra zijoala. Ramon, Peperen semea, joan edo ez joan zegon aitaren eriotzagatik. Amari galdeltu ta onek esan zion: "Ori ez da alako gauza bat ta joan zaitez."

Mutilla, Juan Mari, etzegon ondo ta medikua deitu zuten. Mutilla ikusi ta esan zion: "Bai, joan zaitez trankil".

Joan zan. Aitak egunero tarjetatxo bat bialtzen zun: “Gure Juan Mari obeto egongo da” ta orrela. Bañan mutilla aita joan da biaramonetik gaizkiago ta gaizkiago. Ta azkenean il.

Etxekoak telegrama bat bialdu zioten Orfeoyaren zuzendariari. Onek aita deitu ta esan zion: “Aizu, Artola, mutil bat gaxorik utzi zendun, ez da?”

Ta aitak: “Il al da ba?”

Sevilla'tik Donostira bakarrik. Etzan ausartu kanposantuan ikustera joaten.

Aitona 1929'garrengo Apirillaren 29'an il zan. Mutilla, berriz, Mayatzaren 13'an, amalau egunen tartearekin.

Jendeak esaten zun aitonak eraman zula.

“USTEZ LAGUNA DETAN”

Pepe Artola'k bere eskuz idatzitako liburu aundi ta lodi bat utzi zun: 580 orrialde ta folio tamañako orriak. Andik artuak dira emengo bertso guziak, lenengo orritik asita. Liburu orrek emango digu Auspoa'ren beste liburu batzuk egiteko gaya.

Gure asmoa izan da bertso oyek dauden bezela argitaratzea; esate baterako, liburuaren erretratua irakurlearen begien aurrean agertzea. Artarako, oraingo ortografia jarri ta gañerakoa zegoan bezela utzi degu.

Pepe'k noizean bein oar edo abisu batzuk jartzen ditu. Ark jarri bezela utzi ditugu.

Bertsoak noiz egin zitun ere, beti edo geyenetan jartzen du. Baita ere nun agertu ziran. Oar oyek zeuden bezela utzi ditugu.

Besteetan, berriz, len jarri zuana borratu ta aldamenen berria jarrita dago. Bigarrego ori jarri degu, bañan lengoak ere merezi zula agertzea, ta orrialdearen oñean jarri degu oar bezela, bera begiratzeko lumero batekin adieraziaz.

Gerok ere oar edo abisu bat edo beste jarri izan degu. Alakoak letra batekin daude.

Batzuetan ere, lendik jarritako bi edo lau edo zortzi bat errenka borratu, ta ordañean ezer berririk erantsi gabe dago. Alakoak kako pare baten barrenean sartu ditugu ((.....)). Kako bakarra dutenak, berriz, (.....), Pepe'k berak ala jarriak dira.

Ondo kontuan artzeko da beste gauza au ere: liburu ontako lenengo bertsoak emezortzi urtekin jarriak dirala. Emezortzirekin asi ta ogei ta birekin bazula liburu bat egiteko ainbat, egin degun bezela. Euskaldunen artean izan al da iñoiz orren gazterik liburu bat osatu duanik?

“Ustez laguna detan” eman diogu izena, liburu ontako lenengo bertsoa ala asten dalako.

ZAPATARI BATI

1/ Ustez laguna detan
zapatagilliak
tintatuak daukazki
bere illiak,
erakutsi naiko'itu
abilidadiak,
gala-azten ez badizka
debilidadiak,
baño edadiak ⁽¹⁾
galdu dizka biak,
len zitun obiak,
ajolagabiak,
lagun ederra dauka
ori andriak.

⁽¹⁾ (entero da txarra
zapatari zarra,
zikiña bizarra,
okerra bizkarra,
begitik dariyola
beti makarra).

2/ Zapatari zar orrek
daukarren bentaja:
aguarua izatia
asko eranda;
entero mozkortzen da
bestiak emanda,
eziñ altxaz lurretik
or dago etzanda,
etxera juateko
andria emen da,
eskallerak iyotzen
bakarrikan an da,
goi goitik erorita
beraño jua da.

3/ Lengan bere denda
lan gabe zeguela,
soñuak aitu zuben
nai etzubela:
bere gosariyekin
zeukan kazuela
arrika utzi ziyoten
tortilla bezela,
intentziyoz gero
altxa zan garboso,
eziñ ankik jaso
emateko pauso,
erorita bertan zan
golpatu oso.

4/ Urrengo egunian
jaikitzen darian,
eziñ eraso diyo
iñork lanian;
jaikitzen dan orduan
aurren aurrenien,
aguardienta eratera
zuzen zuzenian,
beti zurrutian,
lagunen artian
ibiltzen da bere
buruen kaltian,
atzo eraman zuten
karro batian.

5/ Andre mozkorra dauka
ta ezta misteriyo,
gizonen leziyuak
dala meriyo;
tragatuko lituke
golpez bi erriyo,
lotsatu gabetanik
seriyo seriyo,
illiak jariyo,
erropa dariyo,
eziñ ditu iyo,
gelditu da yayo,
orrelako mozkorrik
ezta iñon jayo.

6/ Zapataritzan lana
badauka polliki,
bañon zurrutian
nayo du ibilli;
arrek izan ezkeroz
pesta bat edo bi,
billatzen du zurruta
non egiñ ugari,
errepara ongi,
ote zaigun jarri
gizarajua ori
tripaz guri guri,
pelota aizezkua
dala diruri.

7/ Kalera irtentzian
lenbiziko lana,
sagardoz betetzera
lagunengana;
bete bete egiten da
mozkor kapitana,
ta bueltaka erortzen da
kupelarengana,
balantza ugari,
barkua diruri,
or dabill igari,
mozkor andi (y) ori,
zaldi zarren gisara
or da erori.

8/ “Mozkorren kapitana”
izen goitiya du,
ori sortu diyonak
talentua badu;
zapataitzan dirurik
baldin artzen badu,
etxera bueltatzeko
konturikan ez du,
erremientak saldu,
dirua artu du,
dena du gastatu,
burutik da nastu,
emaztiak etxian
artu nai eztu

17 Noviembre 1882
Publicada en venta pública.

KANDIDO SORALUZE'RI, BERE KARTEN
KONTESTAZIYUA

1/ Kandido Soraluze
nere lagun zarra,
zure kartari egi-
ten diyot nik farra;
oraindik egin nazu
karta bat bakarra,
merezi zenduke zuk
austia bizkarra.

2/ Toribio Sánchez eta
Jose Aramburu
Madritik Donostira
etorri zaizkigu;
zu ere etortzia
uste det seguru,
Eguarriyetarako
espero zaitugu.

3/ Kandido Soraluze,
Zaragozatican
etorri biar dezu
Kolejiyotikan;
laister ba emen zatoz
lagunengatican,
alegratzen naiz asko
gauza orrengatican.

4/ Onera etortzian
lenbiziko lana,
juan saludo egiñaz
famiyangana,
urrena berriz zure
lagunarengana,
ori da Donostian
egin biar dana.

5/ Emen ibilko gera
uste det beñepin,
kalietan jiraka
biyok elkarrekin,
noski pasiatuaz
umore onekin,
zuk nai badezu beintzat
ibilli nerekin.

6/ Orra sei bertso emen
jarri nik zuretzat,
abek estimatzia
iruritutzen zat,
borondate onekin
jarri ditut beintzat,
zu onera etortzia
poz bat da neretzat.

18 Diciembre 1882

JOSE TXAPILLO'RI

1/ Bertso berri batzuek
Jose Zapiraiñi ^(a)
paratzia goguak
ematen dit neri,
bertsolai eta juez
izan dan jaun orri,
portatu zaigulako
entero ederki.

2/ Lau bertsolari ziran
kantuan asiyak,
eta beste lau juez
zeuden presentziyan,
orlako bertsolairik
juan dan aspaldiyan
etzaizkigu azaldu
teatro txikiyan.

^(a) Jose Zapirain, San Tomasetako bertsolariari puntua ematen aritzen zana, ta bera ere bertso jator asko jarritako gizona.

3/ Jaun batek asiera
eman zuben klaro,
eta bertsolariyak
asi ziran bero,
sayua txit ederki
ein zuben entero,
juezak esan arte
gelditzeko gero.

4/ Gure Zapirain jaunak
botarik bertsua,
eman zuben ordena
kantatutzekua,
baziruriyen tenor
zarzuelakua,
ez nuben uste zanik
orrenbestekua.

5/ Zapiraiñek juañ biar
luke operara,
bere boza ederra
erakutsitzera,
Gayarre'kin batian
gabez kantatzera,
naiko jendia juango
litzake aitzera.

6/ Gorputz ederra dauka,
doñua obia,
gañera degu gizon
entero noblia,
gauza guztiyetan du
abilidadia,
¿non egon da lenago
jaun ori gordia?

22 Diciembre 1882

TXAPILLOREN ANDRIA (ZELESTINARI)

*Teatruan beste batekin izan zanian
(Prinzipalian)*

1/ Zelestina lenguan
teatro txikiyan,
emakume batekiñ
umore aundiyan,
musikuari beida
fanfarroikeriyan,
suelto ibilli ziran
deabrukeriyan.

2/ Lasai egiten zuten
bi andriak farra,
batek irrintzi eta
bestiak algara;
baldin izan banitzan
bertako maiztarra,
biyetan bati autsi-
ko niyon bizkarra.

3/ Etziran sosegatzen
biyak teatruan,
arkitu ziran arte
oso apuruan,
aguazillak andre bat
jo zuben buruan,
Zelestina igasi
aguro zijuan.

4/ Zelestina Herauseti
orduko sustua
iru egun abetan
eztaka aztua,
miñ ori sendatutzen
badauka gastua,
teatrorano juana
dago damutua.

5/ Zelestina ezta geyo
teatrora juango,
orduko funtziyua
franko dubelako,
fulano batek farra
egin dubelako,
andre gajua oso
lotsaturik dago.

6/ Sei bertso orra jarri
onradamentian,
baño ez dira bere
buruen kaltian,
teatrora urrena
bestekin juatian
egon della ixillik
lagunen artian.

GABONETARAKO KANTAK

1/ Gabon, etxeko andre
eta nagusiyak,
ederki dira emen
barrengo guziyak,
gu berriz kanpokuak
miseriz josiyak,
agiranduengatik
gera etorriyak.

2/ Gau onak ematera
gaurko egunekin
emen gatoz sei lagun
umore onekin,
kantatzeko asmuan
denok elkarrekin,
gustora geldituko
dirade gurekin.

3/ Ogei eta laugarren
abenduko gaba,
desio genduben ta
noizbait etorri da,
naiko txanpon biltzeko
asmua orain da,
gure boltsa txit ongi
berotu biar da.

4/ Gure boltsan badago
tokiya ugari,
baño dirua gutxi
zaigu or ageri,
propina orla emen
ematia guri
etzayo gogoratzen
oraindik iñori.

5/ Apari batengatik
gabiltza onela,
diru piska bat biltzen
nola edo ala,
gaur gutxi eman ezin
lezateke iñola,
pozik artuko degu
beok eman ala.

6/ Orra sei bertsorekin
despedidarako,
bertso au jarri bada
lagunarentzako,
baliyo du urrengo
gabonetarako,
gabon guztiyak emen
igual diralako.

ESTRIBILLOA

Orra sei mutil gazte
etorri onera,
apari on batentzat
dirua biltzera,
propina baten jabe
egiten bagera,
lagun guztiyok ondo
konponduko gera.

26 Diciembre 1882

AMARI

Guk etxian badegu
txit andre aundiya,
amarren bat arrua
osatze'itu iya,
erregiña diruri,
oso da loriya,
gustiz ederra da ta
begiragarriya,
señire guztiyetan
estimagarriya.

Enero 10, 1883

ERREGE BESPRAKO

1/ Errege bespera da
guztizko gau ona
etxietan biltzeko
guk falta deguna,
zerbaiten esperuan
gatoz beongana,
emango al digute
denok txanpon bana.

2/ Errege besperatik
gatoz gu onera,
urtero bezela gaur
zelebratutzera,
sei lagunak batian
guaz kantatzera,
propinarekin gero
konponduko gera.

3/ Onera etorri gera
sei lagun dezente,
bertsuak kantatzera
oso baliente,
kantuz asiko gera
izugarri fuerte,
agirandotxo zerbait
guri eman arte.

4/ A zer kuadrilla emen
ongi kantatzeko,
triste dagona berriz
konsolatutzeko,
bañan obiagua
dirua artzeko,
baldin badute asko
guri emateko.

5/ Diruak istilluak
ematen dizkigu,
ori dala meriyo
orla gabiltza gu,
boltsan moneda askorik
ageri etzaigu,
apariyentzat diña
bilduko ez degu.

6/ Despedida emateko
ona seigarrena,
bukatu ⁽¹⁾ zagun bada,
al dan laisterrena;
etorriko gerade
gu seyak urrena,
baldin uzten ba'igute
sartutzen barrena.

ESTRIBILLOA

Agirandubaengatik
sei lagun nekian,
jira ta bira emen
gabiltza eskian,
arkitzen gera beon
etxeke atian,
propina ona guri
gaur eman artian.

7 Enero 1883

⁽¹⁾ akaba

ZUGATIK NAIZ ILKO

DAMA BATI

1/ Dama gazte bat bada
gure Donostiyan
igualik ez dubena
Españi guztiyan,
milla grazi daduzka
bere arpegiyan,
artuko nuke pozik
besuen erdiyan.

2/ Aingeru ori maite
det aspaldi onetan,
zeñaz ikusten dedan
jai arratsaldetan;
berak pentsatzen ez du
zertsu min daukatan, ⁽¹⁾
sendatuko lirake
baleki zer detan.

⁽¹⁾ zer miñ klase detan

3/ Ain da ikusgarriya
dama gazte ori,
bista kendutzen baitu
beiratzian ari;
Donostiyan ez dira
orrelakoxe bi,
zerutik jetxitako
izarra diruri.

4/ Gorputz liraña dauka
arpegi txit fiña,
gerriyak badiruri
moldian egiña;
biziro oiñ politak
pausua ariña,
ezin fama liteke
ark merezi diña.

5/ Buruan ille beltza
diz-dizka darama,
ibilleran ⁽²⁾ ere ark
du guztizko fama;
¿nork eztu maitatuko
orrelako dama?
biotzak arengana
ni beintzat narama.

⁽²⁾ saleruan

6/ Ezin bizi naiz ondo
ni mundu onetan,
biziro suerte txarra
det gauza denetan;
bada eskatzen dizut
erreguz benetan,
ez eruki-azteko
luzaro penetan.

7/ Izar guztiz argiya
goitik amildua,
zuregatikan daukat
biotza sutua;
gañera arkitzen naiz
oso argaldua,
amoriyuak nauka
onela galdua.

8/ Egiya esaten det
sentimentuakin,
ezkondu nai dedala
betiko zurekin;
izango giñake gu
ondo elkarrekin,
¡zeñek ez izan ditxa
aingeruarekin!

9/ Zerutik jetxitako
izarra zera zu,
argiya begitikan
bigaldutzen nazu,
plant txarrian nago,
arren ar nazazu,
eta biotz sutua
itzalduko nazu.

10/ Nitzaz kupiturikan
ar nazu betiko,
zu gabe ez det bada
munduan etsiko,
zuk artzen ez banazu
jarko naiz tisiko,
eta penaturikan
zugatik naiz ilko. ⁽³⁾

4 Mayo, 83

⁽³⁾ eta izugarrizko
penetan naiz ilko.

NERE GERTAERA BAT DONOSTIYAN

I

Astelen gau batean
nere lagunakin
sagardoteyan nitzan
umore onakin;
eran nubenian nik
bestietan aña,
jarri zitzaidan gorputz
entero liraña;
ontan atera giñan
sagardoteitikan,
bi lagun kantatuaz
kantak gogotikan;
nola giñan pixale
sagardua eranda,
asi giñan ustutzen
paretara juanda;
eiten ari giñala
biyok txoko artan,

golpez zeladore bat
azaldu zan bertan;
galdetu zigun: “¿Nola
da zuen izena?
txit bearra det eta
esan emen dena;
aitor zazute klaro
bear dan bezela,
bestela gaur izango
dezute kartzela.”
Esan geniyon bada
biyok izen dana,
eta erantzun zigun:
“¡¡Multa!! ¡Pesta bana!”
Eman geniyon biyok ⁽¹⁾
multa eskatua,
bañon aziyo ura
etzeguen aztua.

II

Astebete barru juan
nitzan tabernara,
mokarutxo bat janaz
ardua eratera;
nere tragua artzen
ari nitzala an,
bulla sentitu nuben
sukalde barrenan;

⁽¹⁾ bada

juan nitzan ikustera
zer gertatutzen zan,
ta zeladore jauna
jokuan ari zan;
txapela ta makilla ⁽²⁾
utzirik mayian,
jetzeukan txarra bere
animen gañian!
nola multa ziran ark
neri len atera,
joan nitzan kontsejura
parte ematera;
inspetoria nuben
billatu atian,
zer gertatzen zan niyon
esan istantian;
inspetoria ta ni
joan giñen bertara,
neri bezela multa
ari kendutzera;
an billatu genuben
zeladore ori,
arratsalde erdiyan
tripaz guri guri;
inspetoriak ziyon
doble multa eman,
billatu zobelako
jokuan tabernan;
sermoi aundiya ziyon

⁽²⁾ bastoya

egin an barrenen,
jende tartian lotsa-
turik laja zuben;
zeladoria ez da
tabernara joango,
nik ere ez det kalian
pixarik egingo;
ezpaldin baziran ark
multa kendu neri,
ez nuben nik emango
parterik iñori.

EJEMPLOA

Gaitza egiten asi
bañon len iñori,
begiratu bear da
bere buruari.

Mayatzean 11'an, 1883

TOMAS (1)

1/ Bertso berri batzuek

Tomas

egi asko esanaz
nai nituzke jarri,
lanerako gogorik
eztuben jaun orri,
ikusten degulako
oso parragarri.

2/ Donostiyan alproja

esaten dutena,
Tomas zapatariya
deitzen diyotena;
aste guztiya ustez
du ark astelena,
lanikan egin gabe
joaten zayo dena.

(1) Emen, eta besteetan ere, apellidua edo abizena kendu egin degu, Tomas ori nor izan zan iñork somatu ez dezan.

3/ Ofiziyorik ondo
oraindik ez daki,
bañon jai egiteko
moldatzen badaki,
gabero zurrutian
ibiltzen da ederki,
orrela badarabil
galduko da aurki.

4/ Tomas du
andregai maitea,
Terexa kayekua
neskatxa gaztea,
bañon mutill ori da
entero trastea,
¿posible al da ori
ondo izatea?

5/ Bere ditxa guztiya
da aste-egunian
neskakin ibiltzia
al duben denian,
Teresa izaten du
ark aldamenian,
(beste aiskiriakin
ezin dubenian).

6/ Teresak obego du
ori despeditu,
bestela tratu txarrak
eramango ditu,
mutill orrekin gauzak
ikusiko ditu;
zergatikan aurreraz
beste bi baditu.

7/ Errukigarriya da
neskatxa gajua,
eztu ezagutzen ondo
mutill marrajua,
badirudi Tomas'ek
eguzkiyak jua,
dontzelletako ori...
¡zer aparejua!

8/ Lengan Tomas jauna
neskatxa batekin
zirrika ibilli ziran
sasoi onarekin,
orrela ibiltzen bada
bere nobiyakin,
asarretze ote diran
nai nuke nik jakin.

27 Febrero 1883

MAITA NAZU

1/ Dama gazte bat det biotzetik
maite juan dan aspaldiyan,
zeñaz lenengo ikusi nuben
Loyolan erromeriyan,
aingeru baten antza ematen
niyon plazaren erdiyan,
politagorik ez dala nago
Donostiyako erriyan.

2/ Bazenekike ni zer trantzetan
arkitzen naizen oraintxen,
ikusi zaitutelako bada
nere ondotik pasatzen,
txori polliten bat ote ziñan
jarriya nitzan pentsatzen,
zu orrelaxen ikusitzean
izugarri naiz poztutzen.

3/ Zuri askotxo nai dizutanik
ez al zaizu iruditzen?
amoriyuak zureganuntza
nauka ni beti pentsatzen,
zu gabetanik mundu onetan
ezta txit errez bizitzen,
maita nazazu biotzetikan,
erreguz dizut eskatzen.

4/ Nere aingeru paregabia,
maita nazazu meserez,
kupi zaitea ni ikusita
zure oñetan negarrez,
mundu guztiyan zu añako bat
arkitzen ez da txit errez,
zure onduan konparatuta
¿ni zer naiz bada? ezer ez.

5/ Neskaxa gazte obeagorik
ez det sekulan ikusi,
nere biotzak zureganuntza
juan nai du beti igasi,
zu gabetanik mundu onetan
ezin ninteke ni bizi,
ez nazazula penak sufritzen
luzaro eruki-azi.

6/ Zenbait pena ditut nik pasatzen
aspaldiyan zuregatik,
amaika bider malko tantuak
ixuri zaizkit begitik,
maitatutzia erreguz orain
eskatzen dizut bertatik,
elkarren jabe gu egitia
desio det biotzetik.

7/ Gorputz egoki torniatua,
arpegi eder leguna,
zedorri zera aspaldi (y) ontan
komeni zaitan laguna,
baldin logratzen badet
nere pentsamentu ona,
denbora gutxi barru zugatik
galduko det osasuna.

8/ Miñ txar bat daukat aspaldi ontan
meriyo zeralako zu,
eta erremeyorik onena
zedorrek emango nazu;
elkarren jabe egin gaitian
biyok, nai baldin badezu,
gaitz barrengoa luzarokoa
laister sendatuko nazu.

9/ Zu zerade zeruko izarra,
biotz nereko maitia,
eta gu biyok elkarren jabe
nai nuke nik izatia,
ezpadezu nai zuregatikan
bertan ilta ikustia,
esan nazazu nai dezula zuk
izan nere emazia.

27 Marzo 1883

Publicado

INAZIYO PIOYA'REN SUERTEA

I

Inaziyo Pioyak
Alkantarilletan
moneda bat ikusi
zuben zikiñetan;
kasorik egin gabe
bere lagunari,
presaka jaso zuben
moneda xar ori;
((asi zan garbiketan
moneda zikiña,
esanikan “badiat
sagarduen diña”);))
ikusi zuben zala
errial txikiya,
bañan, ezin garbitu
jura komeriya!,
nolla zillargille bat
ark laguna zuben,

debalde garbitzia
berak uste zuben;
eraman ziyon bada
zillargilleari,
esanaz: “garbi nazak
moneda xar ori;
((al dekan azkarrena,
biar dedalako
biyar edo etziko
lagun arterako;))
zillargille lagunak
esan ziyon “aizak,
eingo diyat biyarko
baldin baago presak”;
((despeitu zan pioya
pozez dendatikan,
eta etxera juan zan
gustora platikan)).

II

Zillargilliak lana
txarra zuben artu,
bañan istampatian ^(a)
ziyon preparatu;
pioya juan zitzayon
urrengo egunian,
errial txiki billa
umore onian,

^(a) instant batian

esanik: “artsalde on,
Pello lagun zarra,
¿garbitu al dek nere
atzoko lan txarra?”;
“bai, mutill, or ziagok
goizian egiña,
kendu ziuat kraka
ustez alegiña”;
(pioyak esan zuben
bere artian: “¡e!
¡lana ori egin zia
ondo eta debalde!”))
papera egitiatik
esan ziyon: “¿zenbat
pagatu bear diat
ire lanarentzat?”;
erantzun ziyon: “Mutill,
laguna aizelako,
bederatzi kuarto,
ori... ¡iretzako!”;
pioyak partikaran
zuben ardit zar bat,
aterata, esan ziyon:
“to, mutill, iretzat;
erriala or daukak,
aiba ardit zarra,
ara beatzi kuarto,
adios, lagun zarra;
ez nak sartu ziriya
gaur, Pello, neri ik,
ez daukak arturikan

geyo errialik”;
((gizarajua zuben
oso ikaratu,
eta lagun artera
azkar zan bueltatu,
esanik lagunari:
“mutillak, au lana,
ez gero iñor ere joan
zillargilliengana,
ni beintzat niok arrek
laja arriturik,
ez zeukak arturikan
berriz errialik;
jakin izan banuben
zer pasatuko zan,
orrelako konturik
gertatuko etzan”)).

Mayo 16, 1883

*Publicada en la Unión Vascongada,
24 Enero 92*

¿TXORIZUA JAN?

I

Lorito bat bizi da
aberats batekin,
Esneteri ⁽¹⁾ kalia
kontentu beñepin;
nagusiya eta dama
daude txoraturik,
eztutelarik maite
lorua besterik;
asteazken batian
egualdi txarra zan,
ta lorua barrenan
triste gertatzen zan;
neskatxa berriz bere
lanetan zan asi,
su gañean jarriyaz
kaldera eta pazi;

⁽¹⁾ Narrika

eltze tapa arturik
airoso ezkerrez,
txorizo bat barrenan
laja zuben errez;
ontan lorito zarrak
begiratu zuben,
neskatxak txorizua
non lajatzten zuben;
eta andik neskata
juan bai zan lanera
nagusiyaren oya
preparatutzera,
loritua zarpakin
kayolan zebillen,
eta atia azkar
ark iriki zuben;
berialaxen juan zan
sukalde gañera,
ixillik txorizua
arrapatutzera;
sarturik atzaparra
eltzien barrenan,
azkar billatu zuben
nai zuben gauza an; ⁽²⁾
kayolara igasi
juan zan beriala,
txorizo eder ura
zintzilik zubela;

⁽²⁾ sarturik atzaparra - eltzien barrena,
azkar billatu zuben - desio zubena;

bi golpian jan zuben
bere txorizua,
esanik bere moduz:
“jau gauza goxua!”;
((neskatxa sukaldera
zan geroz etorri,
bañan an zer pasa zan
etzuben igarri)).

II

Denak bazkaitarako
presto ziranian,
txorizua falta zan
eltze barrenian;
nagusiya eta dama
ziraden mayian,
neskatxa zeguen berriz
zoratu nayian,
mayera jan klasiak
zituben ekartzen,
baño txorizorikan
etzan allegatzen;
nagusiyak jan asko
ikusten zituben,
baño falta zutena
billatzen etzuten;
erriyeta neskatxak
asko aitu zuben,
eta lotsaturikan

antxen laja zuben,
esanaz: “Txorizua
zuk jango zenuben,
bestela gaur mayian
izango genuben”;
neskatxak esan zuben
arras penaturik,
etzubela jan arrek
ango txorizorik;
nagusiyak etziyon
sinisten gauzarik,
zergatikan len pasa
etzan orlakorik;
ill guztiyan orrela
txorizorik etzan,
zergatikan lorua
azkar ibiltzen zan;
neskatxa au kulpante
beti izaten zan
zergatik txorizorik
agertutzen etzan.

III

Egun batez lorua
kayolatik juan zan,
bestietan bezela
pozturikan dantzan;
atzaparrakin gogoz
tranpan ari zala,

neskatxa agertu zan
uste etzubela;
ikusirik neskatxak
operaziyua,
bazeukan berarekin
amorraziyua;
eldurikan lepotik
lorito zarrari,
funtziyo ederren bat
zan bertan ageri;
sukaldian zeguen
ur irakin dena,
bota ziyon aguro
burutik barrena;
miñarekin lorua
bullaka zan asi,
eta kayolera juan
zan azkar igasi;
oso kalboturikan
urak laja zuben,
geyago txorizorik
ostutzen etzuben;
bada kontua ori
orrela gerta zan,
ta lorua geroztik
geldi egoten zan;
Corpus egun goizean
amaikak aldian,
prozesiyua pasa
zan beren kalian;
loro kalbua berriz

zeguen kayolian,
bullaka eta saltoka
an egiñalian;
prozesiyua bere
paretik zijuan,
ta paliyua ere
noizbait iritxi zan;
lorituak ikusten
zituben kalbuak,
berak bezela
ille guztiyak galduak;
ontan prozesiyoko
jende kalbuari
karraxika balkoitik
gustora zan ari;
txorizua jan eta
kalbotua zeguen,
eta jendia ala
zeguela uste zuben;
“ja, ja, ja, ja” egiñaz,
izketan asi zan,
esanikan: “¡Kalbua!
¡Zuk... txorizua jan!

15 Octubre 1883

ANIMALIYAREN KANTAK

1/ Erri batian ikusi det nik
tximutxa gitarra jotzen,
arkakosua berriz tangua
zorriyarekin dantzatzen,
euli-mandua eztarriyakin
kanta politak kantatzen,
eta Moskito sugur luze bat
ayentzat dirua biltzen.

2/ Plaza zar baten erdiyan zuten
beren funtziyua egin,
zortziyetan asirikan beren
sinfoni ederrarekin,
an jo zituzten lau *obertura*
introduziyuarekin,
kontentu xamar jendia laja
zuben kontziertuarekin.

3/ Funtziyua dirijitu zuben
tximutxak ederki xamar,
batuta zillarrezko batekin
sentimentuz eta azkar,
pianuetan ere atzaparra
etzuben bada ain zakar,
ura añako direktoriak
Parisen ez dira amar.

4/ Kontziertua bukatu zanian
asi ziran plaza erdiyan
dantza erriala ateratzen
denak umore aundiyan,
arkakosua zuten kapitan
infernukuen jantziyan,
barreretan jende dena farrez
zeguen iya eroriyan.

5/ Euli- mandua asi zan gero
zorriyarekin dantzari,
estropozo egin eta biyak
ziran loitara erori,
arkakosuak salto eginda
eldu ziyon bi jaunari,
komeriante jantziyan agertu
ziran irurak igari.

6/ Moskitua kaballeruari
dirua eskatzen asi zan,
eta uste bañon gutxiyago
bere boltsan ageri zan,
zorriya berriz kaskañetakin
plazaren erdiyan dantzan,
arren ariñ-ariñak ikusten
jendia naikua bazan.

7/ Tximutxak jo zuben moskitua
begi onduan ezkerrez,
diru gutxi bildu zutelako
ta utzi zuben negarrez,
zorriya berriz silla gañetik
asi zan burlaka farrez,
ango okasiyua banatzen
etzeguen biziro errez.

8/ Elkarturikan juan ziran denak
erriya artatik bestera,
beren istrumentu guztiyakin
kontziertuak ematera,
ango jendia triste zeguena
arras konsolatutzera,
ta beren buruarentzat jateko
dirua irabaztera.

23 Mayo 1883

Publicado Ibaizabal Febrero 1902

DEABRUKERIYAK

1/ Gutxiyegi letuta
ez det osasunik,
bertso berri batzuek
jarriko ditut nik;
Igeldoko alkatiak
ez dauka fortunik,
ezin egon litekek
eran gabetanik,
mundu ontan etziok
txarrarentzat onik.

2/ Ollar batek bi arrautz
gaur egin dizkigu,
egualdi txarragorik
azaldu etzaigu,
gizon batek fragata
boinan sartu digu,
sei urteko arratoya
gaur ikusi degu,
txingurri batek artza
bi golpian il ⁽¹⁾ du.

⁽¹⁾ jan du.

3/ Berriz erukiko det
amorraziyua,
kayeko farol batek
egin du aziyua,
defenditu bear da
gure naziyua,
bi usu mutur joka
izer intentziyua!,
sugur luziak dauka
estimaziyua.

4/ Egarriyak nago eta
non da erariya?
teatruan omen da
biyar komeriya,
zezen bati segika
dabil azeriya,
baserri bateraño
juan da illargiya,
eskopetakin jo du
bere arpegiya.

5/ Gizon batek jayo du
sei urteko aurra,
aurten suelto badegu
urra ta intxaurra,
eran zagun gogotik,
nere lagun zarra,
anka motza emen da
korrika azkarra,
lau kintalko atsua

bai dala kaskarra.

6/ Erreparuan naiz ni
jarri ametsetan,
karnaba ari zaigu
piontzan dendetan,
tximutxak pañuelua
dauka begiyetan,
eserita gaudez gu
oraintxen neketan,
Zurriyolan ai dira
gabez pintaketan.

7/ Lebitarekin dabill
zapatagillia,
kaska motzak badauka
ugari illia,
pelotan jokatzeko
au da logalia,
bere ofiziyua
du arrantzalia,
Tolosan arrapatu
dute gaur balia.

8/ Orra jarri izketan
zangurruarekin,
mutuak kantatzen du
apetituakin,
gizon bat ortxen dabill
zazpi sugurrekin,
itxu bat or dijua

antiojuakin,
neskatxa bat dijua
bere andriakin.

30 Mayo 1883

SAN SEBASTIAN'EN MARTXA

1/ Au poza, (bai, bai, bai)
au poza, (bai, bai, bai)
gaur degulako
San Sebastian, (bai, bai)
urte guztiyan geuden pozez
egun ona au etortzeko,
goizetik gabera
nor bere aldera
umore onez dibertitzeko,
festa jai txit ona
Donostiyarena,
da gaurko eguna,
Sebastian'ena,
festa jai txit ona
Donostiyarena,
degu patroi San Sebastian'ena, (bai, bai)
pozteko triste arki
diran barrenak
kantari (dabiltza)
aur denak (denak)
uzteko oso alde
batera penak
soñua (soñua)
ta sokadun zezenak.

2/ Badator (bai, bai, bai)
badator (bai, bai, bai)
atabal joka
jende dena, (bai, bai)
zaleturikan iritxi da
gure patroyen eguna,
erritar guztiyak,
txiki ta aundiyak,
zori onez desio deguna:
egun on aundiya,
penak ilgarriya,
biotz pozgarriya,
estimagarriya,
egun on aundiya,
penak ilgarriya,
triste dagonen
alaigarriya, (bai, bai)
jartzen gerade denok
soñua aitzian
saltoka (pozkidaz)
aidian (bai, bai) (aidian)
goiz goizetik asita
gau bitartian,
biba Donostiya
beste milla urtian.

23 Octubre 83

*Publicada en la Unión Vascongada,
20 Enero 1892.*

NESKA ZAR BATI

1/ Neska zar zimur bat
badegu auzuan,
igualik eztubena
Europa osuan,
nola ezkondutzeko
modurik etzuan,
lizundua arkitzen da
betiko zokuan,
traperuak eraman
lezake sakuan.

2/ Neskatxa gizatxarra,
jeniyo estua,
ezta beñere izango
ezertan prestua,
intentziyo geyegiz
barrena ustua,
pazientzi gutxi eta
gañera gaiztua,
hospital baterako
ai zer enplastua.

R. I. P.

15 Octubre 83

ROSARIO'RI

1/ Gure arrebatxua
pollit egokiya,
neskatxa jakintsua
biziro aundiya,
guztiz liraña eta
begiragarriya,
aingerua diruri
goitik etorriya.

2/ Askotxo maite degu
anayak arreba,
ta noizik bein beraren
bearra're bada,
prestamuan eskatzen
bazayo diruba,
arren eskuetatik
da txit seguruba.

Ematiatik,

23 Enero 84

NERE BETIKO AMETSA

1/ Dama gazte batengana daukat
aspaldi griña artua,
zeñaz beregatikan daukadan
biotz guztiya urtua,
au dala bide amoriyua
daukat barrenen sortua,
azaldutzeko berari dana
orain det nere ordua.

2/ Egun batian ikusirikan
kale batian jiratzen,
nere biotza momentu artan
asi zan pozez lasaitzen,
ari begira nere begiyak
etziran bada aspertzen,
zori onian ikusi nuben
aingeru ori pasatzen.

3/ Beste batian entero triste
bakar bakarrik nengoala,
ikusi nuben aingeru ori
balkoi batian zegoala,
nere biotza momentu artan
piztu zitzaidan jai, nola!
salto eginda ara joan gabe
ezin egon zan iñola.

4/ Urrena berriz gertatu nitzan
fortunaz bere aurrian,
oso larriturikan gelditu
nitzan golpian lurrian,
alaitasuna arkitutzen zan
nere biotz barrunian,
an zegoalako aingeru ori
nere begiyen aurrian.

5/ Biziro gorputz ederra dauka,
torniatua diruri,
ointxo politak, arpegi fiña,
begiyak berriz izar bi,
ille kizkurra guztiz ederra
buruan zayo ageri,
bada zerutik amildutako
izar ederra da ori.

6/ Istante ontan dena esango
dizut al dedan moduan,
barren gaxua arkitutzen zait
penakin iya urtuan,
zu gabetanik, izar maitea,
ezin etsi det munduan,
artu nazazu bada meserez
betiko zure onduan.

7/ Zu bezelako dama gazterik
ez nuben uste zanikan,
zu gabetanik nere biotzak
ez du egun bat onikan,
arrats guztiyan etzaitut bada
kentzen begiyetagikan,
maita nazazu ez badezu nai
iltzia zuregagikan.

8/ Zuregagikan nere biotza
daukat aspaldiyan eri,
orra nolako martiriyua
eman-azten nazun neri,
erreguz orain eskatzen diyot
bertatik Jaungoikoari,
nereganatu dezala azkar
zeruko aingeru ori.

9/ Nere ditxarik aundiyena da
biyok elkargarnatzia,
baldin da ezpaldin badezu nai
zugatik miñez jartzia,
egin nazazu mesere ni ez
penetan erukitzia,
bada zurekin ez izatekoz
nayago nuke iltzia.

10/ Momentutikan eskatzen dizut
sendatzeko nere miña,
aspaldiyan erremedioakin
neronek senda eziña,
au guztiya da nere biotzak
zuretzat daukarren griña,
sendatutzeko barrengo gaitza
zu bakarrik zera diña.

11/ Nere fortuna mundu onetan
ez da besterik, maitia,
gauza klarua biotz barrendik
komeni zait esatia,
Jaunaren legez biyok elkarren
len bañon len egitia,
egun ontxo bat aukeratu ta
laister elkartu gaitia.

12/ Desiaturik nago ementxen
zure baimena aitzeko,
nere biotzak bat edo beste
momentutik egiteko,
nai detan itza aditzen badet
zurekin naiz ni biziko,
ezetz esaten banazu berriz,
agur, maitia, ¡betiko!

1.º Julio 1884

Publicado en la Brecha

DONOSTIKO NESKATXA GAZTIEN
AUKERA

1/ Bertso berri batzuek
nua kantatzera,
egi batzuek klaro
ariyazitza,
arkiturikan orain
ontarako era,
nai det jende denari
eman aditzera
Donostiko neskatxa
gaztien aukera.

2/ Donostiko neskatxak
ditugu ikusten
lujo aundiyarekin
nola diran jazten,
ipurdi konkorrakin
dirade ibiltzen,
ez dute bada oyek
soldata asko artzen,
¿nondikan dute bada
orrenbeste sortzen?

3/ Batzuetan jantzi bat
urratutzerako
egiña dute beste
bat trukatzeko,
oyek orren egoki
erropak jazteko,
ez dute diru gutxi
bear erosteko,
uste det dabilzala
gu arrapatzeko.

4/ Iñoiz ikusten dira
neskatxa gaztiak
kamelluaren gisa
konkorrez betiak,
ikustekuak dira
oyen koloriak,
nayago dute kanpoz
egon dotoriak,
naiz arkitu barrendik
plakiyak botiak.

5/ Elkartzen diranian
neskatx bat edo bi,
elkarrekin pasatzen
dute ordu ta erdi,
beti gezur kontatzen
dirade elkarri,
kontu artuaz andik
pasatzen danari,
murmuratzen dakite

mutil gazteari.

6/ Asko ibiltzen dira
señora moduan,
orrelakuak asko
dirade munduan,
jazten dira egoki
nai duten lekuan,
gero esaten dute
arro momentuan:
“jarri, nagusiya,
guztiya kontuan”.

7/ Erozein dendetara
lasai joaten dira,
ta soñak aukeratzen
ibildutzen dira,
nagusiya kontura
denok jazten dira,
orrela beren ustez
baliyaten dira,
bañan urte azkenian
komeriyak dira.

8/ Zenbat komeri dira
ementxen ageri,
ara oyetako bat
gertatua neri:
begira nengoala
neskatxatxo bati,
ipurditik zitzayon

kozkor bat erori,
¿nondikan sortu zuben
kontrabandu ori?

9/ Lengan neskatxa bat
pasa zan ondotik,
eta gelditu nitzan
begira atzetik,
zer modutakua zan
ikustiagatik,
ollarren gisa zeguen
apaña kanpotik,
bañan etzeraman ark
oiñetan galtzetik.

10/ Ezin fiyo liteke
orrelakoakin,
biar baño geyago
dabilkitenakin,
ni beintzat ikaratzen
naiz neska oyekin,
nayago det mutill zar
gelditu beñepin,
eta ez deskuidatu
orlako batekin.

11/ Obe luteke oyek
piska bat pentsatu,
eta ez diru denak
lujotan gastatu,
nere opiniyua

orain zer dan aitu:
txit liso ibillita
soldata juntatu,
gero nai baldin bada
gizona topatu.

12/ Amabi bertsorekin
nua despeitzera,
ta bidez leziyo bat
erakutsitzera:
utzi zazute bada
lujuak txokora,
erremeyatutzeko
orain da denbora,
ta nor bere kontuak
aguro atera.

8 Junio, 84

Publicado.

*Algunos de estos publicados en la Euskal
Erria.*

PRAISKU ETA PELLO

(MOZKOR BIREN JOLASA GABEZ)

1/ Pellok: ¿Praisku, mokollu ori
non arrapatu dek?

Praisukuk: ¡Arrazoi egokiya
oraintxen eman dek!

Pellok: Aizak, ¿lagundutzia
etxera nai al dek?

Praisukuk: ¿Mozkorra naguela
ik pentsatzen al dek?

2/ Praisukuk: Pello, ¿zertan ari aiz
emen pixa egiten?

Pellok: ¿Ta ik pakian zertan
ez nak neri uzten?

Praisukuk: ¿Bañon zezena ori
ez al dek ikusten?

Pellok: ¡Alkatiak ere ni
ez niok izutzen.

3/ Pellok: Praisku, ez nazakela
orrenbeste tira...
Praixkuk: I abill balantzaka
jira eta bira.
Pellok: ¿Zergatik bulkatzen nak
kalien erdira?
Praiskuk: Orrela baldin ba-abill
laister tirabira.

4/ Praiskuk: ¿Bultzaka ibiltzeko
al daukak aukera?
Pellok: Ik bai sasoiz tiratzen
naukela orrera.
Praiskuk: ¡Aizak! ez gaitzan sartu
iñork itzalera,
obe diagu sartu
tabernan ostera.

Pellok: Abejondarikala.

20 Julio 84

INJENIERO LAGUN EUSKALDUNAREN
AGURRA ETA KARTA

1/ Erramun Apaolaza,
lagun zar maitia,
askotxo sentitu det
emendik juatia,
gertatzen zeranetik
gu emen uztia,
eguna iruditzen zait
dala urtia.

2/ Gure ditxa guziya
genuben ementxen,
ibildutzia denok
plazan dibertitzen,
arku-jiretan berriz
damak txuliatzen,
ez giñan elkarrekin
beñere aspertzen.

3/ Elkarrekin giñuzen
emengo aiskiriak
ziran paregabeko
gazte dotoriak,
gustagarriyak ziran
beren koloriak,
baziruditen uda
berriko loriak.

4/ Anastasi bat eta
Sotera bestia,
irugarrena berriz
Jazinta gaztia,
pena artu baidute
emendik juatia,
berak esaten dute
dutela kaltia.

5/ Zuek zijuaztela
emendik kanpora,
Anastasi zan azkar
atera leyora,
kamis utsian azken
agur egitera,
negarra frankorekin
buelta zan oster.

6/ Beste bi neskatz ere
lo egon etziran,
musika aditu orduko
balkoyan an ziran,
zuek emendik juaten
ikusten oi ziran,
gero biyak negarrez
an gelditu ziran.

7/ Iñulabarra orduko
zuetzaz pentsatzen,
gau guztiyan eztegu
burutikan kentzen,
aiskide oyetara
geranian biltzen,
zuek gabetandikan
triste gera ibiltzen.

8/ Beti gaude guztiyak
zuek bueltatu zai,
elkarrekin berriro
ibiltzeko lasai,
zuek gabetandikan
ez degu izan nai,
buel tako ote zeraten
esan gaituzu

Ramon: bai.

Enero 84

NESKA ZAR BATI

1/ Bertso berri batzuek jartzeko
neukan aspaldiyan griña,
argatikan nua egitera
nere ustez alegiña,
famatu nai det gure auzoko
neska zar mutur zikiña
sapua bañon itxusiyago,
sorgiñaren erregiña.

2/ Oso lizundurikan or dago
zakuan txit pozoitua,
Akelargo sorgiñaren tatxa
dauka aspaldi artua,
bere jeniyo estuarekin
dago txit ernegatua,
neska zar gelditutako pena
dauka animan ⁽¹⁾ sartua.

⁽¹⁾ aspaldi

3/ Norbait arrapatuko zubela
berak pentsatzen zuben,
bañon alde guztiyak jirarik
iñor billatzen etzuben,
orren itxurak gazte guztiyak
ikaratutzen zituben,
sorgin marama lizundu ori
zeñek artu naiko zuben.

4/ Bere gisako sorgiñarekin
egunero da juntatzen,
eta zokorik zoko ibiltzen
dira baztarrak miratzen,
gerora berriz egoten dira
jendiari kontu artzen,
sorgiñ marama deabru oyek
eztitu ezerk izutzen.

5/ Sugurra dauka izugarriya,
diruri atxur kirtena,
kokotzak berriz ikaratzen du
Donostiko jende dena,
ille zimurra, begi sartuak,
gorputza berriz sei kana,
begiratu batian diruri
Akelargo kapitana.

6/ Begiratutzen diyotanian
nonbaitetikan berari,
lendabiziko kokotza eta
sugurra zaizka ageri,
mutill koskorak ibiltzen dira
burlaka neskazarrari,
zakurak ere pixa egiten
diyote bere gonari.

7/ Ortzak ederrak agertzen ditu
abua zabaldutzian,
miña egiteko zoriyan jartzen
naiz ni begiratutzian,
bizarra berriz zuri zuriya
asi zayo kokotzian,
gauza onaren jabe egiten da
bat oso neskazartzian.

8/ Zortzi bertsotxo abekin orra
eman nik errematia,
eta nai nuke dama gaztiak
aben berri jakitia,
gizontxo bana billaturikan
elkarturik ikustia,
animaliyik itxusiyena
da neska zar izatia.

Enero 85

Publicado en la Brecha.

KATUA ETA OLLARRA

(IPUIYA) ⁽¹⁾

Katu bat bizitzen zan
baserri batian,
eta asko bezela
zeguen sukaldian;
((arratoi zulo denak
kontura artutzen,
noizik bein atzaparra
badaki dantzatzen;
gutziz da katu ona
langille fuertia,
leyala izugarri
ta balientia;))
ollar bat berarekin
zan etxian bizi,
zeñak egin nai zuben ⁽²⁾
etxeko nagusi;

⁽¹⁾ Fábula.

⁽²⁾ beti nai du ark egin

katuari oi diyo
askotan eraso
moko zorrotzarekin
biziro garboso; ⁽³⁾
((zergatik katua dan
txit umilla berez
nai balu ilko luke
zarpazoka errez;
otordurik ez diyo
opa katuari,
beti ostutzen dizka
jan gauzak berari;
beste askotan berriz
kosk egiten diyo,
pasa arazten dizka
zenbait martiriyo;))
baña izanik oso
ona katu zarra,
etziyon beñere nai
sartu atzaparra;
katuak egun batez
diyo ollarrari ⁽⁴⁾
“ez naukela berotu
odolikan neri;
badakik gazteago
ni bañon aizela,
eta zarragokoa
obeditzen dala”;

⁽³⁾ bañon eztu egiten – ark berari kaso,

⁽⁴⁾ katu umillak diyo – esan ollarrari,

etzuben aditu nai
zarren leziyua,
baizik berriz nai ziyon
egin aziyua;
bada beroturikan
egun batez zarra,
pegatu ziyon azkar
bere atzaparra;
barkaziyua eskatzen
ollua asi zan,
bañon kupirarikan
arentzako etzan.

Onek erakusten du
gazte arruari,
beti obeditzeko
zarragokoari,
zergatikan denbora
etortzen dan sarri
kastigatzeko gaizki
dabilllen danari.

23 Abril 85

Premiada en 1887 en San Sebastián.

*Publicado en la Euskal Erria el 30 Mayo
1888.*

*Publicado en el Correo de Guipúzcoa, 1.º
Mayo 1900.*

DONOSTIAR BAT BERE ERRIYAN

1/ Donostitikan alde eginda
egondu naiz txit aparte,
Habana'n ⁽¹⁾ eta Montevideo'n
egin ditut zenbait urte,
nere biotzak eta animak
ekarri arazi naute,
Euskal-Erriyan sartu naiz eta
ez naiz irtengo ill arte.

2/ Gustagarrizko egotegiak ⁽²⁾
badira kanpo oyetan,
Montevideo, Habana eta
Buenos Aires aldietan; ⁽³⁾
naiko tokiya miratu arren
zenbait urtetxo abetan, ⁽⁴⁾
Euskal-Erriya bezelakorik
eztet arkitu bestetan. ⁽⁵⁾

⁽¹⁾ Amerikan ta

⁽²⁾ paraje asko

⁽³⁾ gañera Ameriketan,

⁽⁴⁾ naiko terreno miraturikan – ogei urtetxo abetan,

⁽⁵⁾ Euskal-Erriya konparatzeko – eztago mundu onetan.

3/ Montevideo'n ikusi ditut
kanpuak eta ibaiyak,
gañera berriz baso, zelayak
ta lur itxaso aundiyak; ⁽⁶⁾
alaz guztiyaz gauza geyago
ditu gure alderdiyak,
Euskal-Erriyak sendatzen ditu
andik datozen guztiyak.

4/ Arriturikan sartzen naiz emen
kanpotikan etorrita,
nere erriya ote dan ezin
xinisturikan jarrita,
auxen da, bada, ederra eta
begiragarri polita,
ezin obia sortu liteke
berriz egiten asita.

5/ Alde batera begiraturik
daukagu edertasuna,
izugarrizko alegrantziya
eta zoriontasuna,
kanpuan ontaz oroiturikan
sortzen da ⁽⁷⁾ tristetasuna,
¡Euskal-Erriya! zu zera neri
miña sendatzen nazuna.

⁽⁶⁾ zelai, itxaso, baso aundiyak – eta gañera mendiyak,

⁽⁷⁾ askotan

6/ Gogo aundizko begiratua
egin diyot erriyari,
alde ⁽⁸⁾ batetik abiyaturik
besterañoko danari,
alde guztiyan edertasuna
besterik ez da ageri,
ezin aspertu liteke iñor
begira egotez berari.

7/ Denborarekin arkitu ditut ⁽⁹⁾
lengo etxe emenguak,
bill-bill egiñik oñian dauzka
kontu aundiz gazteluak,
konbentu bi ta eliza biyak
erre gabe geratuak,
bakar bakarrik ditut arkitu
nik emen lenagokuak. ⁽¹⁰⁾

8/ Lengo denboran ziran bazterrak
ustez ziran ezer-ezak,
baña denboraz egin dirade
emen lanak ⁽¹¹⁾ ez errezak,
arboldegiyak, etxe alayak,
kale zabal eta plazak,
miragarrizko pauso lekuak
eta gañerako gauzak.

⁽⁸⁾ mutur

⁽⁹⁾ billatu ditut

⁽¹⁰⁾ bakar bakarrik oyek ikusten – ditut nik lenagokuak.

⁽¹¹⁾ obrak

9/ Murall aundiyak len erriyari
ziranak kontu artutzen,
gutziz lurperaturik gaur etxe
berriyak dira agertzen,
ikusgarrizko lore-tokiyak, ⁽¹²⁾
plaza ederrak ementxen,
etxe oyekin ⁽¹³⁾ batian dute
erriya oso apaintzen.

10/ Kanpotik etortzen diran asko
mintsuak oso auldurik,
berialaxen jarritzen dira
Donostiyan pizkorturik,
ur gaziyaeko mañuak eta
aize ederrak arturik,
beren errira itzultzen dira ⁽¹⁴⁾
biyotz guztiya pozturik.

11/ Negar malkuak irtetzen zaizkit
neri pozaren indarrez,
ikusirikan nere erriya
betia gauza ederrez;
urrezko bola dirudi, goitik
amildutakua berez,
¿onen onduan beste guztiyak
zer dira bada? ezer ez.

⁽¹²⁾ diputaziyo, Zurriola ta

⁽¹³⁾ kasinuakin

⁽¹⁴⁾ bueltatzen dira

12/ Zorioneko erri maitia
gutziz estimagarriya,
mintsu guztiyen ⁽¹⁵⁾ baltsamu eta
euskaldunaren kabiya,
pare gabeko perla ederra
gutziz begiragarriya,
¡bedeinkatua izan dedilla
beti beti Donostiya!

Agosto 85

*Publicado en la Euskal-Erria el 30 del
Enero de 1886.*

Copiada de la Euskal-Erria. “Publicamos con el mayor gusto esta composición que revela las felices aptitudes que posee su autor, el joven Don José Artola, hijo de nuestro estimado colaborador y amigo el conocido poeta y fabulista Don Ramón, cuyas tradiciones esperamos ha de seguir con éxito su mencionado sucesor.” (Euskal-errian dagon adierazpena.)

⁽¹⁵⁾ zumo oneko **edo** euskaldunaren

KILKIRRA ETA GURDIZARIYA

IPUIYA ⁽¹⁾

l/ Kirkir bat irtenikan
bere zulotikan,
kantari abiyatu
zan txit gogotikan;
ez zitzayon batere
janik gogoratzen,
baizik bere lanian
zuben easotzen; ⁽²⁾
(ala, bere lanian
sendo ari zala,
ikusi zuben gurdi
bat, an zetorrela,))
bere itzayarekin
oso apaindua,
ontzi gauza zan arrek
zeraman tratua;

⁽¹⁾ Fábula.

⁽²⁾ baizik gogoz zituben – eguak zabaltzen;

itzayak kirkir kanta
aditutzen zuben,
eta berialaxen
jarri zan pentsatzen,
esanaz: “pizti ori
laister det eskuan,
badakit zein belardi
montotan daguan”;
ala utzirikanen
era bat gurdiya,
asi zan arrapatu
nayian piztiya,
baña, nola bestiak
maleziya zuben,
beriala eguak
elkartu zituben;
arkitzen zala ezin
arrapaturikan,
bueltatzen abiya zan
ernegaturikan; ⁽³⁾
ordurako bi bire
ziran gertatu an
ta ganaduak ziran
okerretara juan;
itzayak ikusirik
bere gurdiya an,
beriala “ooo, oo, o”
egiñaz asi zan;

⁽³⁾ arkitzen zan au ezin – arrapaturikan,
ta bueltatzen asi zan – ernegaturikan;

ganaduak bullakin
ziran ikaratu,
eta oso korrika
ziran abiyatu;
nola bire estua
arriz betia zan,
gurdiya amildurik
gauzak autsi ziran.

Onek erakusten du
beste askon gisan,
ez sartzeko amaika
kanako kamisan;
bere lanak utzita
oi dana bestian,
arkitzea da lautatik
irutan kaltian.

Agosto 85

San Sebastián, premiada 1887.

Publicada. Euskal-Erria, 30 Mayo, 1888.

En la Unión Vascongada, 21 Mayo, 1899.

ZAKURRA, ZOZOA ETA ASTUA

Baserritar gizonak
uda aizkenian
arkitutzen ziraden
kanpoko lanian;
eta nola etxia
urruti ⁽¹⁾ zeukaten,
bazkari billa zuten
zakurra bigaltzen;
onek bere pardela
abuan arturik,
etzeraman ⁽²⁾ buruan
au beste konturik:
“nagusiyak maite nau,
au da bizitzia,
au eramanda eta an
gero asetzia”; ⁽³⁾

⁽¹⁾ aparte

⁽²⁾ etzeukarren

⁽³⁾ zeñaz esaten zuben; – bizitzia au dek,
au eramanda ondo – mantentzen niotek”;

onela egun batez
zijoan birian,
egunero bezela
txit pauso onian,
non ikusitzen duben
zozo bat eriya,
bere eguak ezin
zabalduan iya;
erraz arrapatzia
ark pentsatu zuben,
eta pardel zeukana
bertan utzi zuben;
segika beriala
abiyatu bai zan,
baña zozua azkar
sasiyan gorde zan;
zakurra zan korrika
sasiyetan sartu,
baño mutur guztiya
zuben purrukatu;
bitartian asto bat
an arkitzen zanak,
arturikan pardela
eta zeuden danak,
berezi gabetanik
ez txar eta ez onak, ⁽⁴⁾
izan ziran gustora
bi kolpian janak.

⁽⁴⁾ sekulan tripa ondo **edo** sabela iñoiz ondo – bete etzubenak, artu zuben pardela – eta zeuden janak,

Begiyetara digu
onek erakusten
geyegi nayak beti ⁽⁵⁾
zer duben ekartzen;
guri ere askotan ⁽⁶⁾
zaigu au gertatzen,
guztiya nai dubenak
guztiya du galtzen.

Setiembre 4 del 85

*Premiada en 1887
y publicada en Euskal-Erria el 30 Mayo 1888
y en la Unión Vascongada, 12 Febrero 1893.*

⁽⁵⁾ anbiziyo geyegik **edo** aundinaya geyegik.

⁽⁶⁾ esaerako askotan

AZERI ARRUA ⁽¹⁾

IPUIA

Axeri batek egin
zuben apustua
korrika pasa bayetz
orduko sei legua;
nola zuten bestiak
begitan artua,
nai izan zuten egin
orlako tratua;
axeri onek zuben
jeniyo estua,
pazientzi gutxi ta
gañera gaiztua;
ala abiyaturik
bere apustua,
gelditu zan birian
oso nekatua;

⁽¹⁾ AXERI FANFARROI BAT.

ezin zabaldukan
nai aña abua,
bero geyegirekin
oso legortua;
arki zitzayon bertan
erreka zulu,
eta asi zan gogoz
egiten tragua;
baño erreka artan
ur zikiña zeguen,
eta este guztiyak
zikindu zituben;
sosegatu nayian
lurrera zan etzin,
baño esteko ⁽²⁾miñak
alde egin ezin;
ala luzaro xamar
egon zan etzinta,
bere buruaz oso
batetan etsita;
baño noizbait zitzayon
piska bat paketu ⁽³⁾
eta bere lekura
zan azkar bueltatu;
kontrariyo guztiyak
ziyoten burlatu,
apustura galduta
zalako geratu;

⁽²⁾ tripako

⁽³⁾ kalmatu

lotsagarritzat danak
erabilli zuten
fanfarroikeri denak
atera zizkaten.

Onek erakusten du
fanfarroi danari
eta arrunkaz beti
dabilen denari,
kastigua zayola
etortzen berari,
eta geratzen dala
denen parragarri. ⁽⁴⁾

Setiembre 8, 1885

*Premiada en 1887
y publicada el día 30 Mayo 1888 en la
Euskal-Erria.
Vasconia, 10 Enero 1896.*

⁽⁴⁾ oso lotsagarri.

ZAKURRA ⁽¹⁾ ETA IGELAK

Zakur zar ⁽²⁾ bat zebillen
aspaldiyan miñez,
erremedioakin
sendatu eziñez;
txit zarra izatia
zan, zeukarren miña,
argatik zuben beti
gaiztakeira griña;
(begitan etzuben nai
iñor ere ikusi,
beti zan intentziyo
txarrarekin bizi); ^(a)
bere gisakoen bat
alderatzen bazan,
beldurraz zokuetan ⁽³⁾
beti gordetzen zan;

⁽¹⁾ AZERIYA. (Irakurleak kontuan artu beza, emen **azeri** ta **zakurra** nastuta daudela).

⁽²⁾ Azeri

^(a) (Kakoaren artean dagoanaren ondoan **no** bat jarrita dago.)

⁽³⁾ sasiyetan

bañan mendekorikan ⁽⁴⁾
billatzen bazuben,
letagiñ zorrotzakin
porrokatzen zuben;
ala aziyo denak
egiten zituben,
gaitzik gabea ⁽⁵⁾ bazan
nonbait deskuidatzen; ⁽⁶⁾
birian bakarrikan
beti ibiltzen zan,
zergatik arentzako
lagunikan etzan;
egun batez zebillen
oso egarriyak,
berotu zubelako
ondo eguzkiyak,
abiyatu zan bada
putzu bat billatzen,
eta sentitzen zuben
igelak kantatzen;
bertaraño zanian
noizbait inguratu, ⁽⁷⁾
igelak etziraden
batere ikaratu;
ontan azeri zarrak
esan oi du: “ixo,

⁽⁴⁾ mendekorik bat

⁽⁵⁾ inocente

⁽⁶⁾ gaitzik gabea...
billatzen bazuben,

⁽⁷⁾ arrimatu,

bestela nik zaituztet
ilko zenbait gaixo”;
igelak zuten fuerte
kantuan segitu,
azeriya zan berriz
oso minberatu;
eta mendeka ⁽⁸⁾ nairik
egin / ango zeudenari,
zanbulla egin zuben
gañera denari;
bañan nola bestiak
txit ondo zekiten,
anketatik tiraka
bertan ito zuten.

Onek denari digu
klaro erakusten,
pazientziyak miña
dubela sendatzen;
bañan asitzen bada
iñori mengatzen,
kastigua berari
zayola erortzen.

9 Setiembre 85

Premiada 1886.

*Publicada Unión Bascongada, 13 Marzo
1899. En Ibaizabal, 2 Marzo 1902, En el libro
pequeño está en limpio. (Onekin zer aitatu*

⁽⁸⁾ bendeka (venganza)

naiko dun, ez dakigu; eskuz idatzitako beste
libururen bat, bearbada.)

LEOYA ETA ZAKURRAK

Leoi zar xamar batek ⁽¹⁾
zituben zakur bi
morroitzako artuak
bizi nairik ongi; ⁽²⁾
baña gauza guztiya
gareztiya zeguen,
eta zakur gaxuak
pagatutzen zuten;
eramaten bazuten
merkia ta txarra,
nagusiyak dantzatzen
zuben atzaparra;
edo ta gareztiya
eramaten bazan,
otordurik batere
ayentzako etzan;
ala ain zan billaba
nagusi zur ori,

⁽¹⁾ Leoi aberats batek

⁽²⁾ bera gobernatzeko – merke eta ongi;

zeñaz etzuben opa
ezer ere iñori;
egun batian berak
zituben otso bi
berarekin batian
jatera ekarri; ⁽³⁾
((ala ots egin ziyon
ark auzokoari,
esanaz etortzeko
al bazan etorri;
panparroiz zuben egin
arek konbitia,
esatiagatikan
zala txit noblia;))
eta ⁽⁴⁾ deiturikanen
bi zakur ayeri,
zuben esan: “gaur emen
gauza onak jarri;
ez begiratu bada,
ez, baliyuari,
torizute boltsa ta
ugari ekarri”;
lenago etzuben nai
dirurik gastatu,
eta argatik zakur
biyak zuten ostu;
boltsarekin aguro

⁽³⁾ egun batez burura – zitzayon etorri,
bazkariya ematia – lagun guztiyari;

⁽⁴⁾ gero

juan ziran igasi,
etzan geyago ayen
pintarik ikusi.

Onek ederki xamar ⁽⁵⁾
digu erakusten
zurraren boltsak nola
bi zulo dituzten;
zurkeriyan dirua
ai dana gordetzen,
berak uste gabian
zayozka urtutzen.

12 de Setiembre 85

*Premiada en 1888
y publicada Unión Bascongada, 14 Febrero
1899.*

En limpio está en el libro pequeño.

⁽⁵⁾ Onek ederki digu

JUAN JOSE SANTEST'EBAN'I OROIMENA

Juan ziñala zu, gure maixua,
Utzirik euskal-erriya,
A, zeñen benaz betetetzen zaiten
Negarrez nere begiya;
Joan ziñan, Jose, ⁽¹⁾ zeruetara
Osto ederrez jantziya,
Sori oneko izan ziñana
Euskal erriko graziya,
Serafin eta aingeruari
Ariyaztera neurriya,
Nekea frankoren tartian zuk
Tatxarik gabe jarriya, ⁽²⁾
Erakustzalle paregabia,
Soñu sortzalle aundiya,
Toki denetan maitatutako
Euskaldun maitagarrriya,
Bañan etzera sekulan ilko,
Ara zure sort-erriya, ⁽³⁾
Nola ari dan oroimengarri
Ipintzen koro berriya.

11 Octubre 1885

⁽¹⁾ Juan ziñan bai... zeruetara

⁽²⁾ Talentuz jarri berriya,

⁽³⁾ Ara Euskara guziya,

¡JAKINGABEA!

Artzai mutill koskor bat
bizi zan mendiyen,
beti egoten baizan
ganadu goardiyan;
((mutill koskor ori aĩn
jakingabea ⁽¹⁾ zan,
zeñaz gaiztakeriya
etzekiya zer zan;))
etxeak bakarrik
ikusten zituben,
gañerakorik zanik
pentsatzen etzuben;
ala, artsalde batez
ikusit zuben an,
gizon bat zetorrela
bakarrik birian;
((oso beltzez jantziya
makil bat eskuan,
eta txapela luze
eder bat buruan;))

⁽¹⁾ Inozentea

Au zan erretoria,
Pasiatutzera
baztarra ayetara
oi zana atera;
bertaraño zanian
erretoria juan,
artzai gaztia oso
beldurraz jarri zan;
“¿nongoa aiz, gaztia?”
galde ziyon onek,
ta erantzun ziyon: “Ik
zer jakin bear dek?”;
erretore jaunari
txokatu zitzayon,
alako arrazoya
nola eman ziyon;
eta berriro ziyon
galdeera egiñ:
“zeñekin bizitzen aiz? ⁽²⁾
¿gurasoarekiñ?”;
erantzuera ⁽³⁾ azkar
eman ziyon onek:
“¿norekin bizi naizen,
zer jakin bear dek?”;
Apaiza ark igarririk
ez jakiña zala,
algaraz jiratu zan
andik beriala; ⁽⁴⁾

⁽²⁾ ea bizitutzen zan – gurasoarekiñ;

⁽³⁾ errespuesta,

artzai gaztia ere
juan baizan etxera,
egunero bezela ⁽⁵⁾
guraso artera,
eta amari ziyon
beriala esan,
artsaldian gizon bat
nola izandu zan,
oso beltzez jantziya,
txapel luziakin,
eta galdeera asko
nola zizkan egin;
amak erantzun ziyon
bere semeari:
“¡mutill! ¿nola diyok ik
erantzun jaun arri?”;
“galdetu diranian
ni nongua naizen,
esan diyot ea zer
jakin bear duben”;
((“ai, tonto astaputza,
ai, buru gogorra,
ik egin bear ukan
orrenbeste, orra”;;))
((“Ai lukainka aundiya”
amak ziyon esan, ⁽⁶⁾
“berriz erretoria

⁽⁴⁾ ala egon pixka bat – egin zubenian,
etxera abiya zan – zuzen zuzenian;

⁽⁵⁾ inulabarra aldian

⁽⁶⁾ Oso itz egokiyak – amak zizkan esan,

etorritzen bazan))
itz abek bear dizkak
esan ik jaun orri:
bai, jauna, ta ez, jauna,
egun on bedorri”;
urrengo egunian
artzaya zai zeguen
erretore jauna noiz
ikusiko zuben;
ta noizbait zubenian
urrutira ikusi
mutilla txit gustora
ojuka zan asi,
buru utsik jarri ta
txit pozez berari:
“bai, jauna, ta ez, jauna,
egun on bedorri”;
erretoriak ziyon
galde artzayari:
“¿zeñek erakutsi dik
leziyo on ori?”:
“amak esan zirak, gaur
esateko iri,
baldin etortzen baaiz
nere aurrera i”.

25 Octubre 1885

*Publicada en la Unión Vascongada, 1º Agosto
1898.*

ERREGÉAK

Iru errege dira
presaka ta larri,
amairu egunian
Belen'a etorri,
Adoratziatatik
Jesus Jauna sarri,
Birjiña amagandik
mundura dan ori.

Diciembre 1885

KARIDADEKO ARREBAK

Castelar'ek esana da
Karidadeko Arrebak
dirala eta izango
aingerutxo lurekoak....

.....

Miserikordiyetan diraden arrebak
guzti guztiyak dira pobriaren amak,
izugarriyak dira oyen biotz onak,
ta estimagarriyak beren obra danak;
ez ditu ikaratzen egundaño lanak,
baizik beti gustora egiten dianak,
oyek dira munduan portatzen diranak,
zeruratu ditzala gure Jesus Jaunak.

Enero de 1886

*Publicada en la Semana Católica el día 28 de
Setiembre de 1890.*

IPUIYA 7'garrena

GABIRABA ETA BELEA

Gabiraba zebillen
goiz batean larri,
txito bat arrapatu
nairik izugarri;
eziñ zuben inondik
au bereganatu,
eta modu ontara
zan txit ernegatu;
ala, kolpe batez *rau*
egiñik sarrera,
sartu zan ollo-toki
estu zar batera;
txito batzuek laister
zituben bertan jan,
baña ikusirikan
bere burua an,

asi zain beleari
ojuka, mesedez
libra zezala andik
kupiturik arrez,
iñola ere igas
ezin zezakela,
libratzeko, bestela
an ilko zutela;
beleak esan zion:
“aizak, ¿zergatik len
ibildu aiz bakarrik
mokaruak jaten?
¿oraiñ abiyatzen aiz
laguntzaren billa?
¿len esaten ez ukan
intzala abilla?
oraiñ ere bakarrik
or konpondu ari,
ez diat egin nai nik
mesederik iri”;
ontan etorririkan
bertako mutilla,
eskuetan arturik
zubela makilla,
joan oi zan makurtuta
gabirabaen billa,
eta jorik buruan
utzi zuben illa.

Gabirabaen gisa
gizon asko dira,

litxarrerian iñoz
aspertzen ez dira,
eta iritxitzian
estura larrira,
orduan erreguka
abiyatzen dira.

10 de Enero 1886

*Euskal-Errian argitaratua, el 10 de Agosto de
1886.*

*Publicada Unión Vascongada, 2 de Febrero
1893.*

Vasconia, Marzo 20, 1909

8'en IPUIYA

BI ZOZO

Alde banatandikan
zerbait billatzera,
zozo bi ziraden
bein sasitik atera;
biyak zijoaztela
aidian gustora,
konpondu oi ziraden
modu onetara:
allegatzen baziran
zerbait billatzera,
biyen artian bertan
erdibanatzera;
batek ikusi zuben
aldean euli bat,
esan zuben: "utsian
arrapako diat,
sarrera bat egiñik

zuben arrapatu,
eta esan bezela
an erdibanatu;
andik laister zituben ⁽¹⁾
bigarren zozoak
ikusi urruti bi
janari gozoak;
eta zitubedian
iritxi mokora,
jan zituben bakarrik
biziro gustora;
bestia zan aguro
etorri ondora,
esanaz: partitzeko
orain dek denbora”;
erantzun ziyon: “¿zertan
ez aiz etorri len?
¿ire zai egotia
pentsatzen al uken?”;
“i ez aiz itzekua”
muturrera ziyon,
eta bestiak ere
barkatzen etzizon;
ontatik ziran biyak
burukatzen asi,
elkarri mokazuak
erantsirik bizi;
bian izugarrizko
putzu bat zeukaten,

⁽¹⁾ gerora zuben

bañon zoramen artan
ikusten etzuten,
eta eroririkan
putzura batetan,
biyak ziran gelditu
itota an bertan.

Onek erakusten du
beñ ere tratuak
eztirala egin bear
modu ortakuak;
aserratu ezkeru
daukagu esanik,
eztegula izaten
beñere gauz onik.

Enero 1886

*Euskal-Errian argitaratua, 20 Setiembre
1886.*

En la Unión, 22 Julio 98.

¡ITZEKUA! ⁽¹⁾

Batek esan ziran bein:
“Aguro etorri,
bestela arkituko
nazu urtua ni”

.....

Urte bete buruan
nitzan ni etorri, ⁽²⁾
eta billatu nuben
Zurriolan dantzari, ⁽³⁾

Enero 1886

⁽¹⁾ DANTZA BATIAN.

⁽²⁾ oi nitzan etorri,

⁽³⁾ gustora dantzari.

ERREMERIYO BAT

Pello luzaro miñez
egonik etxian,
irten zan kaleraño
igande goizian;
kalian arkitu zan
sendakiñarekin,
zeñak galdeera bat
ziyon bertan egin:
ea apetitorik
etorri zitzayon,
“jauna, oraindikan ez”
ark erantzun ziyon;
“bada kontuz ibilli
eta lenbailen joan,
zuk egin bear dezu
gauza ariña jan”;
erantzun ziyon onek:
“jau da istillua!
ariña jatekotzaz,
jauna, barkillua”.

4 de Febrero, 86

*Publicada en la Euskal-Erria el 20 Diciembre
1889.*

La Galerna, 7 de Setiembre 1890.

Unión Vascongada, 20 Julio 1896.

Ibaizabal'en, 27 Abril 1902.

Baserritarra'n, 28 Abril 1906.

Pueblo Vasco, 12 Marzo 1912.

LAGUNKIDE ⁽¹⁾ ON BAT

1/ Edertasun aundiko
lagunkidedia,
Donostiyan jargoitu
dute dotoria,
ezin sortu liteke
beste bat obia,
or erakusten dute
Jaunaren legia,
eratsiyaz denari
bear dan fedia,
amatzat artu degu
guk Trinidadia.

2/ Lagunkidedi on au
moldatzen zan asi,
Jaunari eskatuaz
graziya lenbizi,
zezan pekatariya
sendatu arazi,
eta fede santua
denari eratsi,
gauza onak dizkigu
guri erakutsi,
¿ori ez bazan izan
gu nolatan bizi?

⁽¹⁾ Sociedad.

3/ Buruzbide aundiyak ⁽²⁾
bazituben artu,
eta pentsamentua
askotxo nekatu,
etziyon ⁽³⁾ ala ere
lanari barkatu,
baizik azkar zituben
denak menderatu,
gero agrakori ⁽⁴⁾ bat
zuten bertan sortu,
eta Obispo jaunak
zuben ontzakaitu. ⁽⁵⁾

4/ Jaun batzuek ziraden
gu gantikan asi,
zortzien bat zituzten
billatu lenbizi;
gero genubengan
gauz ona ikusi,
sartu gabe egotiak
etzuben merezi,
bertan sarturik, guztiz
ondo gera bizi,
eta gauza ederrak
ditugu ikasi.

⁽²⁾ Lagunkidedi on au

⁽³⁾ etzitzayon

⁽⁴⁾ reglamento

⁽⁵⁾ aprobar.

5/ Onera sartu dira
txartxoak ziranak,
erropa moduan len
bizi oi ziranak,
bide zuzenian beñ
jartzen etziranak,
justuari burlaka
ibiltzen ziranak,
bada utzirik beren
oker bide denak,
zuzenekoan ditu
zaintzen Jesus Jaunak.

6/ Jaun batzuek jakiñik
beste askok aña,
arkitu zuten arbol
onenaren zaña;
denari igarriyaz
neurri eta maña,
guk ere artu nairik
berari tamaña,
prest gaude egiteko
denok alegiña,
asko egiten gauza
ez gerade baña.

7/ Etxe santu maite au
nola duten sortu,
berealaxe gera
bertan zenbait sartu,
biotzak poztu eta
animak sendatu
zaizkigu, geralako
fedian sendotu,
bada gaur naigo degu
lenbizi urkatu,
eta ez artu degun
bidea ukatu.

8/ Egun eta berrogei
pasiak bagera,
sarturik gaudezenak
lagunkidedira;
zernai gauzetarako;
daukagu aukera,
eskola ere ikasten
bertan ari gera,
anayak bezelaxe
konpondutzen gera,
ez daukagu damurik
sartua onera.

9/ Lagunkidedietan
onenetakua,
bada au Donostiyan
dagonetakua;
pesta bi pagatzen da
pagu illekua,
iñor gelditzen bada
miñez bertakua,
pesta bat anparua
badu kajakua,
libre dauka botika
eta medikua.

10/ Kristau euskaldun denak,
atozte onera,
erlijio santua
gogoz ikastera,
fede santua zer dan
ondo ikustera,
eta barren mintsua
pozkidatutzera,
atozte bada bide
onetan jartzera,
ez zuazten betiko
anima galtzera.

11/ O, ama txit laztana,
Birjiña Maria,
izar dizdizaria
parerik gabia,
zeru eta lurreko
denaren jabia,
aingeruen Erregiñ,
anparo guria,
eskatutzen dizugu
graziya zuria,
beti bizi dediyen
Lagunkidedia.

Bertako bat.

20 de Febrero 86

Publicado en la Brecha.

Bertso auek kanta-paperaz ere atera ziran:
Donostiyan. Pozo eta Comp^a. - Andia, 2 accesorio.
Ikusi: Aita J. J. Arana zanaren bertso-bilduma,
Loyolan. Lapitzaz bi oar edo abisu auek erantsita
daude:

(1) **Sociedad de Obreros Católicos** ta **1886**.